

СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ
(Београд)

ОД ИМЕНИЦЕ *(x)ATAP* „ВОЉА, НАКЛОНОСТ, МИЛОСТ“
ДО ПРИДЕВА *BEZAJTPEH* „НЕОБАЗРИВ“*

У раду се даје анализа различитих облика и значења забележених код лексичке породице турцизма *(x)aiuar* „воља, наклоност, милост“. Посебно се тумаче изрази у којима се ова реч јавља и наводе паралеле из других балканских језика и могући турски фразеолошки предлошци. Предлаже се етимолошко тумачење придева *безајирен* „необазрив“.

Кључне речи: српски језик, турцизми, етимологија, дијалекатска лексика, полукалкови.

0. Именица *xaiuar* т., у основном значењу „воља, наклоност, љубав, милост“, са изведеницама, различитим фонетским и акцентским варијантама и у бројним синтагматским и фразеолошким склоповима, веома је добро потврђена широм српско-хрватског језичког простора. Циљ овог рада је да најпре да преглед облика и значења лексичке породице ове речи у српско-хрватском језику и да установи у којим се устаљеним изразима она користи. Затим да, поређењем са материјалом из турског и других балканских језика, утврди која су значења и у којим спојевима позајмљена из турског језика, а која су се развила самостално, секундарном семантичком адаптацијом у српском језику. На послетку, имајући у виду творбено-семантичке механизме ове лексичке породице и дијалекатске особености присутне у црногорским говорима, у раду се предлаже етимолошко тумачење наизглед усамљеног придева *безајирен* „који не говори ни по чијој вољи, отворен, необазрив“ забележеног у Пиви.

---

* Овај текст је резултат рада на пројекту 148004: „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошкој речника српској језика*“, који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

1.1. Најстарија потврда ове речи регистрована је у 18. веку и то у облику *xáïur* т. „корист“: Који приварит неће ни за каков хатур ни за плаћу (RJA); такође Црна горо хатур ми је на те, јер мој драги сад замаче за те БиХ (Škaljić)¹. Са очуваним *x*- посведочене су и следеће варијанте: *xáïar* „воља, обзир, милост, корист, жеља“ (RJA; Škaljić) „памет, сећање“: Колико ми је у хатару (хатру), то је било прошле године Босна (Škaljić), *xáïer* „љубав, воља, милост“ НП, НПосл Вук (RJA; Škaljić), *xáïor* „id.“ (RJA), „памет, сећање“: Стално си ми на хатору (на хатру) Босна (Škaljić).

1.1.2. Изведенице од горенаведених именица су: *xáïarov*, *xáïerov* само у народним пословицама: Хатарова кућа у потоку, једва јој се слеме види (Вук), *xáïoran* адј. „који жели само своју корист, који ради само на своју корист“: Има једну ћуд и вољу сву нељубезљиву илити хаторну ... Вас колики свет јест интересат илити хаторан (RJA)², *xáïarљив* „лако увредљив, осетљив“ (Škaljić); *xáïariïi* impf. „замерати некоме за нешто“ (Škaljić), *xáïerисаïи* „радити по хатеру“ Србија (RJA)³; *xáïarија* т. „човек који ради по хатеру“ НПосл Вук (RJA), *xáïerија*, *xáïorија*, *xáïurија* „id.“ (Škaljić).

1.2.1. Са уметнутим *-j-* забележене су следеће потврде: *xájïar* „љубав, воља, наклоност“ НП ЦГ Вук (RJA), НП Хрватска (Škaljić), *xájïer* „id.“ НП ЦГ (Вук), *xájïor* ЦГ (RJA).

2.1. Најбројније су потврде у којима је дошло до уобичајене фонетске промене губљења почетног *x*:- *áïar* т. „љубав, наклоност, обзир, воља“ НП Вук, НП Босна, Србија (РСА), *áïar*, *áïar* „воља, осећање, љубав, протекција“: Не могу да му искочим из атара. Остало ми је атар. Атар да ви не остане. Њему за атар сам ви то учинијо. Не по правде, но за атар. Ти да ми имаш атар, не би тако учинијо, но си човек без атара. За Божи атар.⁴; „саучешће, пажња“: Бога ми одамно несу били, кад је умро покојни бала, долазили су на атар (т. ј. да изјаве саучешће) Косово (Елезовић I); *áïer* „љубав, наклоност, обзир, воља“ Ј. Веселиновић, М. Глишић (РСА), Љештанско (Тешић); *áïor* „id.“: Максим Анђи атор

¹ У Шкаљићевом речнику је за овај пример дато значење „жао (ми је)“.

² RJA напомиње да је у оваквом, негативно конотираном значењу, придев *xáïoran* забележен само код једног писца.

³ Почетно *x*- у овој одредници није сасвим поуздано јер сви примери у RJA имају облик *áïerисаïи*.

⁴ Уп. и одговарајућу албанску конструкцију *Pasha hatrin e Zotit* „тако ми Божјег хатара“ Скардар (Dizdari 369).

учинио, | Те погуби свезана Османа НП Вук (РСА), Учинићу то теби у атор Лика (РСА), „инат, пркос“: Е баш ћу теби у атор отићи Банија, Лика (РСА), „свађа, препирка“: Кад ко коме зна за ћуд и уцанац, онда му се ласно држати, да атора не буде Кордун, Лика, зап. Босна (РСА), „замерка, увреда“: Осто ми је вел’ки атор на њега Поткозарје (Далмација); *аџџар* „воља, жеља“ Врање (Златановић), Пирот (Живковић), Лебане (Жугић), Тимок (Динић), *аџџар* „љубав, наклоност; воља, расположење; пристрасност, протекција“ Призрен (Чемерикић), *аџџар* „љубав, поштовање“: Не ми се работи, ама на тебе за аџџар ћу ти уработим, „олакшице, угађање; воља“ Лесковац (Митровић).

2.1.2. Изведенице: *аџџаран* адј. „добар, срдчан“ Лесковац (Митровић), *аџџарљив* „добродушан, према свакоме попустљив“ Врање (Златановић), Лесковац (Митровић), *аџџарљив* „id.“ *ibid.*; *аџџорни* м. „онај који чини атор, пријатељ“: Кажу: „Боже, све узми до ли пријатеља!“ А добро је аторника и у вражјој кући имати Буковица (РСА), *аџџарџија* „онај који другоме испуњава вољу“ Врање (Златановић), „онај који ради пристрасно, према својој наклоности“ Тимок (Динић), *аџџарџија* „љубазан, предусретљив човек; фиг. у супротном значењу; пристрасан човек“ Призрен (Чемерикић), *аџџарџика* ф. „жена која чини свакоме по вољи, пристрасна жена“ Косово (Елезовић I), *аџџарџика* „id.“ Призрен (Чемерикић), *аџџарџића* „жена склона љубавним предавањима“ Тимок (Динић); *аџџарсз* т., адј. indecl. „особа која нерадо чини услуге; непредусретљив, непредузимљив, неуредан“ Призрен (Чемерикић); *аџџарџи* импрф. „чинити коме по вољи“ Лика (РСА), „замерати се, чинити нажао“ Поткозарје (Далмација).

2.2.1. Посведочене су и следеће потврде са уметнутим *-j-*: *аџџар* т. „љубав, наклоност, обзир, воља“ Црна Гора (РСА), „поштовање, пријатељство, љубав“ Васојевићи (Боричић), „љубав, наклоност, жеља“: То сам учинио за његов аџтар, „дужност“: Аџтар је аџтар Ускоци (Станић), „обзир“: Учинијо сам то из аџтара према његовом оцу, „жеља, жудња“: Ако ти је аџтар на кокошињу јуву, ево имам и ње Пива (Гаговић), *аџџар* „воља, удовољење, обећање, добар однос; пажња, наклоност“ Никшић (Ђоковић), *аџџар*, *аџџара*, *аџџер*, *аџџера* „љубав, воља; добротинство, услуга“: Помирите се за мој аџтер Васојевићи (СТИЈОВИЋ), *аџџер* „id.“ НП Вук, Црна Гора (РСА), *аџџер* Ускоци (Станић), *аџџер* „воља, љубав, наклоност“: Ижљегла си му из аџтера и то ти је, „саучешће“: Оћемо ли одит на аџтер у Бандиће, умро ни је

пријатељ Загарач (Ћупићи), *áĵīor* „љубав, наклоност, обзир, воља“, „корист, рачун“: Жену се момци ... 'дикод по срцу ... а највише по ајтору, интересу Пољица (РСА).

2.2.2. Изведенице: *áĵīاران*, *-āрна*, *-āрно* „који неће другоме да се замери; склон да другоме учини услугу, предусретљив“ Ускоци (Станић), *áĵīеран*, *-рна*, *-рно* „спреман да чини услуге“: Он је доиста ајтеран: просто се радује ако може да коме изиђе у сусрет Црна Гора (РСА), *áĵīárљив* „id.“: Дужност је свакој кући давати „наруче“, јер која кућа у томе отскочи зове се „ајтарљива кућа“ Кучи (РСА); *áĵīèрисāии* *īprf.* „ићи по нечијој вољи“: Сви ајтеришу старцу Вујадину, ко да иг је нечим омађијо Пива (Гаговић), „чинити некоме за љубав“ Црна Гора (РСА), *áĵīарњја*, *áĵīерњја* *m.* „особа која радо чини добротворства, услуге и сл.“: Марко е био велики ајтерњја и вазда е више волио да учини ајтар сирому но газди Васојевићи (СТИЈОВИЋ), *áĵīèрњија* „који поступа према личним симпатијама“ Црна Гора (РСА).

3.1. Само једном је посведочена варијанта са протетским *j-*: *ĵā-īor* *m.* „љубав, наклоност, обзир, воља“: Сна заови ни јатора нема НП Вук (РСА). Протетско *j-* испред *a-* ретко се среће код турцизама⁵, иако је ова фонетска промена присутна код речи словенског порекла у ранијој фази развоја (типа *јабука*, *јаџога*, *јањне* и сл.). С обзиром на то да је овај облик потврђен само једном у народној песми, могуће је и да је записивач само чуо *j* у изговору због избегавања хијата у склопу *ни аīора*.

3.2. Није јасно да ли су са овим турцизмом у вези следеће речи: *ĵāīòрњија* *adj.* „јачи, чвршћи (за дјецу, и за остале младе животиње)“ (Вук), *ĵāīòран*, *-рна*, *-рно* „физички јак, способан; окретан, живахан, брз; жустар, крепак“: Јаторни волови преживају украј падине Шапчанин, Србија, Хрватска, Црна Гора (РСА), „снажан, окретан, живахан“: Дјеца су нам све јаторнија Поткозарје (Далмација), *ĵāīòран*, *-рна*, *-рно* (обично у компаративу) „јак, снажан, способан“ Горње Цапарде (Ђукановић), *ĵāīор*, *-а*, *-о*, *ĵāīòран*, *-рна*, *-рно* „одрастао, развијен, матор, зрео (о детету или младој особи); живахан, крепак, снажан; простран (о кући); сав, потпун“ Ускоци (Станић)⁶, *ĵāīòр-*

⁵ Забележено је спорадично и у слабо потврђеним примерима: *ĵаваз* „глас“, поред чешћег *аваз*, *ĵāīđињи се* „чистити лице од длака уз помоћ агде“, поред *āīđињи се* (РСА). Уп. и Stachowski 1973: 169 где се за протетско *j-* у српско-хрватским турцизмима каже да се јавља само испред *e-*.

⁶ Уп. и *ĵāīара* *f.* „оронула, слаба кућа, страћара“ Ускоци (Станић).

нѿсѿ f. „физичка способност, снага, крепкост“ (РСА)⁷. Skok 1: 762 под одредницом *јаѿѿоран* тумачи овај придев као изведеницу на *-ѿн* од заменице *јетерѿ* „који год“, са прелазом *је- > ја-* и компаративним суфиксом *-ѿер*, *-ѿор* као у речи *шесѿеро* поред *шесѿоро*. Иако је поређење са придевом *јак* задовољавајуће, пре свега са семантичке стране, извођење придева од заменице *јетерѿ* није довољно убедљиво. Формално извођење ових придева од именице *јаѿѿор* мање је спорно, али проблем представљају нејасна семантичка веза и непоузданост саме хапаксне потврде. Можда би се ова значења могла посматрати као последица укрштања са придевом *јак*, за шта уп. *јакѿоран*, *-рна*, *-рно* „јак, млад, кочоперан“ Дворска (РСА), мада недостаје макар једна потврда придева *јаѿѿоран* у значењу „добар, срдчан, предусретљив и сл.“.

4.1. Порекло именице (x)аѿѿар „воља, љубав, наклоност и сл.“ од тур. *hatır* „id.“ дају сви релевантни приручници: Skok 1: 661; Škaljić 319–320, Knežević 146. Турска реч је од ар. *ḥātīr* (Räsänen 157).

4.2.1. Са фонетске тачке гледишта занимљиво је, као што и Skok l.c. напомиње, да „у хрв.-срп. рефлексима за тур. *ı* упада у очи множина употребљених самогласа *a/e/o/y*, дакле свих осим *и*“. Дијалекатске речи које Скок није имао на располагању показују и рефлекс тур. *ı* као *ь*, али ни у том новом материјалу ни на једном месту није потврђена адаптација тур. *ı* као *и*. То представља особеност лексичке породице овог турцизма, будући да је уобичајени рефлекс тур. *ı* у српско-хрватском језику управо вокал *и*, уп. Stachowski 1973: 39⁸.

4.2.2. Такође је специфичност ових речи и уметнуто *-j-* у бројним потврдама из Црне Горе, неколико из Хрватске и код Вука. Skok 1: 661 тумачи то као последицу замене *ā* из арапског, које је и у турском наглашено, али нема квантитет адекватан арапском.

4.3. Турска реч *hatır* позајмљена је и у друге балканске језике: мак. *аѿѿер* „воља, љубав“ (Јашар-Настева 106), буг. *хатѿрѿ*, *хатѿргжѿја*, *хатѿргжѿјика* (Младенов), рум. *hatîr*, *hatîrgiu* „заш-

⁷ Са придевом *јаѿѿоран* свакако су у етимолошкој вези имена домаћих животиње: *јаѿѿоња* / *јаѿѿоња* т. име вољу Брувно, Ускоци (РСА), *јаѿѿѿрка* f. име крави Лика (РСА), *јаѿѿоша* / *јаѿѿоша* f. име овци, кози или свињи која води стадо, крдо; име крмачи, кози Хрватска (РСА), *јаѿѿуља* f. име крави Лика, Ускоци (РСА).

⁸ Детаљније о рефлексу турског полугласа у турцизмима из призренско-тимочких говора в. Petrović 2000.

титник, помагач“ (Tiktin 2: 285–286), арум. *hătîre* f. „пажња, љубазност, услуга“, *hătîrġi* „предусретљив, пажљив“ (Paparagi 1: 552), алб. *hatër*, *hatër hatërli-je*, *hatërxi*, поред *hatërllëshë*, *hatërsheshë* (Dizdari 368–369), *hatëronj* „повлађивати“, *hatrueshëm* „наклоњен“ (Boretzky 1976: 61), нгр. *хатіри*, *хатіркός* „предусретљив, услужан“ (Хориков/Малев).

5.1. Још је Скок приметно да се именица *хайџар* и њене фонетске варијанте јављају само у одређеним синтагматским везама, навевши две: *џо хайџеру* и *хайџур ми је на џе* (Skok 1: 661). Презентирани лексички материјал не само да потврђује Скокову напомену, него и повећава инвентар устаљених израза у којима се ова реч користи. Поједини изрази могу се протумачити као полукалкови са турског језика, а за неке од њих су посведочене и адекватне паралеле у другим балканским језицима⁹.

5.2. Српски лексикографски извори бележе следећу фразу: *изићи (коме) из айџара* „не учинити (коме) по вољи, замерити се“ Србија (РСА), *изићи (коме) из хайџара* Кнез Милош га постави саветником, чега се Милутин прими преко воље, само да не изиђе кнезу из хатара Србија (РЈА); *изићи (коме) из ајџара* „огрешити се о љубав према коме, замерити се“: Тешко би било да му изиђем из ајтара Ускоци (Станић), *ајџџер* у примеру Ижљегла си му из ајтера и то ти је Загарач (Ђупићи), *ајџар*, *ајџар* у примеру: Не могу да му искочим изатара Косово (Елезовић I). Она је полукалк од тур. *birinin hatırından çıkmamak* „избегавати да се драгој особи одбије жеља, повреде осећања“ (BTS). Дослован превод турског израза био би „не изаћи из нечијег хатара“, тако да израз у позитиву има значење као у српском „не учинити некоме по вољи, повредити некоме осећања, замерити се“.

5.3. Са глаголима *биџи* и *осџаџи* посведочени су изрази: *биџи (осџаџи) айџер* „бити (некоме) криво, жао, расрдити се“: То је мајци врло атер било, | Удри ћерку по белу образу НП Србија, Немој да ти остане атер Косово (РСА), *ајџор биџи (осџаџи)* „бити (некоме) криво, жао“: То Јовану врло атор било, | Па ево га љуби у одају: | ... Је л' истина што ми на те кажу? НП Босна (РСА), *ајџор* „замерка, увреда“ у примеру: Осто ми је вел'ки атор на њега Поткозарје (Далмација). У македонском и бугарском језику одговарајући изрази долазе у склопу са

⁹ За фразеолошке балканизме, настале калкирањем или полукалкирањем в. Paparagi 1908, Јашар-Настева 124–174, Petkova-Schick 1992, Петровић 1999, Петровић 2001.

глаголом *осџанува*, односно *останж*: мак. *осџанува аџер* „вређати, замерати“: Честити царе, му рекол првио еким, аџр да не ти остани, ти тоа што бараш, ни било досега, ни па ... (Јашар-Настева 159), буг. *останж ми хатџрџ* „бити некоме криво због нечега“ (Геров). Они су полукалкови од тур. *hatiri kalmak* „id.“ (*kalmak* „остати“).

5.4.1. У Елезовићевом речнику за реч *аџар*, *аџџер* поред значења „воља, осећање, љубав, протекција“ наводи се и значење „саучешће, пажња“ са примером: Бога ми одамно несудили, кад је умро покојни бала, долазили су на аџар (т. ј. да изјаве саучешће) Косово (Елезовић I). У Загарачу је такође реч *аџџер* потврђена у значењу „саучешће“: Оћемо ли одит на аџтер у Бандиће, умро ни је пријатељ Загарач (Ћупићи). Из примера је очигледно да сама реч *аџар* / *аџџар* нема значење „саучешће“, већ да изрази *долазити на аџар* са Косова и *огити на аџџер* из Загарача значе „изјавити саучешће“. У албанском је посведочен израз *me shkue në hatër* (дословно *ићи у хаџар*) „изјавити саучешће“ (Dizdari 369)¹⁰. У турском језику постоји израз *hatirına gelmek* (дословно *гоћи у хаџар*), али само у значењу „сетити се, пасти на памет“, а не и „изјавити саучешће“. Међутим, пошто тур. *hatir* значи и „успомена, сећање“ може се претпоставити да се значење „изјавити саучешће“ развило преко *ићи, гоћи на џомен; џомен* „успомена; сећање на преминуле“. Подударна употреба турцизма *хаџар* са глаголима кретања у специфичном значењу може указивати на евентуално заједничко турско порекло фразе, али и на интерференцију српско-црногорских и албанских говора у релативно блиском ареалу.

5.4.2. У значењу „изјавити саучешће“ реч *аџџер* забележена је и са глаголом *иџиџаџи*, у изразу *иџиџаџи (коме) аџџер* у Кучима: Дошао је род погибаочев ... Њих је убилац далеко срео и питао им, по обичају аџтер и одвео их кући Црна Гора (РСА). У турском језику постоји формално адекватан израз *hatir sormak* (дословно *иџиџаџи хаџар*), често и у склопу са *hal hatir sormak* (*hal* „стање“) „распитивати се за нечије здравље“. Пошто се значење турске фразе не подудара се са српским, није извесно да се ради о полукалку из турског, а како је у овој синтагми реч потврђена само у једном извору вероватније је да је помак ка „изјавити саучешће“ последица локалног семантичког развоја.

¹⁰ У значењу „изјавити саучешће“ реч је забележена у часопису *Hylli i Dritës* који излази у Скадру, док Диздари напомиње да није имао прилике да га чује на северу Албаније (Dizdari l.c.).

5.5. Само Шкаљић у свом речнику даје израз *хайар искварији* „замерити се, нажао учинити“ без примера. Са глаголима који значе „(по)кварити“ одговарајуће фразе забележене су у македонском, бугарском и румунском језику: мак. *расијува айер* „замерити се“: ... арно ама царот неќел да му го расипат атарот на пашата, што го истерал него... (Јашар-Настева 159), буг. *развалюмь, разсынвамь, разтурюмь, трошьж, строшювамь, крьшьж нъкому хатжра* „не радити некоме по вољи, не слушати“ (Геров), рум. *a strica hatîrul cuiva* (дословно *кварији хайар*) „увредити, повредити (некога)“ (Tiktin 2: 268). Ови се изрази могу сматрати полукалковима од од тур. *hatirini yıkmak* „увредити некога“ (*yıkmak* „расути, уништити“)¹¹. У македонском постоји и израз *крши айер (некому)* „замерити се (некоме), увредити (некога)“: Та каурите, вашиот атер не го кршат. Врато му кршам, атаро не му кршам, што је од тур. *hatirini kırmak* „id.“ (*kırmak* „ломити“) (Јашар-Настева l.c.).

5.6. РСА бележи као посебне изразе и у *ајџер (исџине, џравице)* „у прилог, у корист истине“: Сматрали смо за дужност нашу, да овај наш поглед ... саопштимо, у ајтер истине и у ајтер правице Бранково коло, у *ајџар исџине* „у прилог истине“: Да видимо шта се може рећи у атар или против претпоставке Србија (РСА). Исти синтагматски склоп посведочен је и у албанском *për hatër të së vërtetës...* (досл. у *хайар исџине*) „зарад истине, у прилог истине“ (Dizdari 368). Ови примери пре се могу посматрати у контексту значења синтагме у *ајџар*, за *ајџар* „зарад, у прилог“, „у корист“, као у примерима из Елезовићевог речника: Њему за атар сам ви то учинијо. Не по правде, но за атар (Елезовић I), него као полукалкови с турског. Српском у *ајџер / ајџар*, за *ајџар* и албанском *për hatër* одговарају турске конструкције са дативом *hatirina* (дословно *џвоме хайару*) или *hatirin için* (дословно за *џвој хайар*). Уп. и *ајџр* „љубав, поштовање“ у примеру: Не ми се работи, ама на тебе за аџр ћу ти уработим Лесковац (Митровић), као и буг. за *хатжрџ, по хатжрџ* „из поштовања (према некоме); да би се угодило некоме“ (Геров).

6.1. Анализа употребе турцизма (*х*)*ајџар* у одређеним синтагматским везама показује да се ради правилног дефинисања значења позајмљеница, па и њихове етимологије, оне морају посматрати у

¹¹ Јашар-Настева l.c. наводи као турски предложак израз *hatirini bozmak* „id.“ (*bozmak* „кварити, расипати, растурати“), али он није потврђен у нама доступним лексикографским изворима.

особа, којој је стало до части и поштења“: То су људи све саме рзлије Ускоци (Станић)¹⁵, *безисаван*, *-вна*, *-вно* „који је дрзак, самовољан, свашточина, који прелази мјере и границе“: Сви сте ви безисавни од *исаф* т. „претерано, прекомерно трошење, прелажење мере у поступцима“: Он ни у чему нема исафа, безисаван човјек Прошћење (Вујичић)¹⁶, *бџауран* „бескористан“ од *аир* т. „корист“ Васојевићи (СТИЈОВИЋ)¹⁷, *безаберан*, *-рна*, *-рно* „безбрижан“ Црна Гора (РСА) од *(х)абер* т. „вест“¹⁸.

Литература

- Боричић – В. Боричић Тиврански, *Рјечник васојевићког јовора*, Београд 2002.
- Вујичић – М. Вујичић, *Рјечник јовора Прошћења (код Мојковца)*, Подгорица 1995 (Посебна издања ЦАНУ, књ. 29, Одјелјење умјетности књ. 6).
- Вук – В. Стефановић Карацић, *Српски рјечник*, Београд 1898³.
- Гаговић – С. Гаговић, Из лексике Пиве (село Безује), *Српски дијалектолошки зборник* 51, Београд 2004, 1–312.
- Геров – Н. Геров, *Речник на българския език I–V; Дополнение*, Пловдив 1895–1908, репринт София 1975–1978.
- Далмација – С. Далмација, *Рјечник јовора Појкозарја*, Бања Лука 2004.
- Динић – Ј. Динић, *Тимочки дијалектски речник*, Београд 2008.
- Ђоковић – Љ. Ђоковић, *Говорни грајуљи никшићког краја*, Београд 2005.
- Ђукановић – П. Ђукановић, *Говор села Горње Цапарде, Српски дијалектолошки зборник* 29, Београд 1983, 191–294 (речник 271–285).
- Елезовић – Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта I, Српски дијалектолошки зборник* 4, Београд 1932; II, *Српски дијалектолошки зборник* 6, Београд 1935.
- Живковић – Н. Живковић, *Речник ипиројског јовора*, Пирот 1987.

¹⁵ Од *рз*, *хрз*, *хѐрз* „поштење, част, образ“ од тур. *ırz* < ар. (*irđ*) (Škaljić 537).

¹⁶ Значење речи *исаф* вероватно је непрецизно дефинисано и треба да гласи „праведност, милост, сажалење, обзир“ од тур. *insaf* „id.“, уп. Škaljić 347 s.v. *insāf*. РСА бележи, поред *исаф*, само облик *исāv* „саосећање, самилост, сажалење“ Велики Шилеоговац, Параћин и погрешно га тумачи од тур. *his* „осећање“.

¹⁷ Од тур. *hayır* „id.“ < ар. *ḥayr* (Škaljić 297).

¹⁸ Од тур. *haber* < ар. *ḥabār* (Škaljić 294).

- Жугић – Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник* 52, Београд 2005.
- Златановић – М. Златановић, *Речник јовора јужне Србије*, Врање 1998.
- Јашар-Настева – О. Јашар-Настева, *Турскије лескички елементи во македонскиој јазик*, Скопје 2001.
- Младенов – С. Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София 1941.
- Митровић – Б. Митровић, *Речник лесковачкој јовора*, Лесковац 1984.
- Петровић 1999 – С. Петровић, Ни абера нема, *Наш језик* 33/1–2, Београд, 90–98.
- Петровић 2001 – С. Петровић, *Ојворено и зајворено* као ознаке за светлу и тамну нијансу боја, *Кодови словенских култура* 6, *Боје*, Београд, 32–41.
- Петровић 2007 – С. Петровић, Из црногорске дијалекатске лексике, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L, Нови Сад, 669–676.
- РСА – *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, Београд 1959–.
- Станић – М. Станић, *Ускочки речник* 1–2, Београд 1990–1991.
- СТИЈОВИЋ – Р. СТИЈОВИЋ, Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник* 36, Београд 1990, 121–380.
- Тешић – М. Тешић, *Говор Љештанског*, *Српски дијалектолошки зборник* 22, Београд 1977, 159–328 (речник 259–297).
- Ћуপিћи – Д. Ћупић, Ж. Ћупић, *Речник говора Загарача*, *Српски дијалектолошки зборник* 44, Београд 1997.
- Хориков/Малев – И. П. Хориков, М. Г. Малев, *Новогреческо – рускиј словарь*, Москва 1980.
- Чемерикић – Д. Чемерикић, збирка речи из Призрена (грађа РСА).

* * *

- Boretzky 1976 –N. Boretzky, *Der Türkische Einfluss auf das Albanische, Teil II, Wörterbuch der albanischen Turzismen*, Wiesbaden.
- BTS – *Büyük Türkçe Sözlük*, електронска верзија: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Cioranescu – A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife 1966.
- Dizdari – *Fjalor i Orientalizmave në Gjuhën Shqipe*, Tiranë 2005.
- Papahagi – T. Papahagi, *Diçionarul dialectului aromân, general si etimologic I–II*, Bucureşti 1963.

- Papahagi 1908 – P. Papahagi, Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanischen, Neugriechischen und Bulgarischen, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig* 14, Leipzig, 113–170.
- Petkova-Schick 1992 – I. Petkova-Schick, Osmanisch-türkische Reflexionen im Balkanslawischen unter besonderer Berücksichtigung der Phraseologie und Lexikologie, *Linguistique balkanique* 35/1–2, Sofia, 59–66.
- Petrović 2000 – S. Petrović, Some problems of Balkan Turcisms, *Balkanlinguistik Synchronie und Diachronie*, Thessaloniki, 175–187.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- Skok – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb 1971–1974.
- Stachowski 1973 – S. Stachowski, *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chorwackim*, Wrocław.
- Škaljić – A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979⁴.
- Tiktin – H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* I–III, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron, Wiesbaden 1986–1989.

Summary

Snežana Petrović

FROM THE NOUN (*H*)*ATAR* “WILL, FAVOUR, MERCY” TO THE ADJECTIVE *BEZAJTREN* “CARELESS”

The paper analyzes different forms and meanings of the Turkish loan-word (*h*)*atar* „will, favour, mercy“ and its lexical family. It also emphasizes the use of the words analyzed in specific phraseological structures and the meanings derived from respective contexts. These are accompanied by parallels from other Balkan languages as well as their Turkish prototypes – whenever they are attested. The paper also offers an etymological explanation of the dialectal adjective *bezajtren* „careless“.